

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นระบบนิเวศธรรมชาติที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง กล่าวคือ ระบบนิเวศป่าไม้ประกอบด้วยส่วนที่เป็นโครงสร้างระบบนิเวศ และส่วนที่เป็นบทบาทหรือกิจกรรมของระบบนิเวศ โดยโครงสร้างระบบนิเวศป่าไม้จะมียอดประกอบที่เป็นทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต สิ่งที่มีชีวิต ได้แก่ พืชและสัตว์ชนิดต่าง ๆ สำหรับสิ่งที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ ดิน หิน แร่ธาตุ ภูมิอากาศ และสภาพภูมิประเทศ ส่วนบทบาทหรือกิจกรรมของระบบนิเวศป่าไม้ที่สำคัญ ๆ แบ่งออกเป็น 2 กิจกรรม คือ การหมุนเวียนของสารหรือแร่ธาตุอาหารในระบบนิเวศและการถ่ายทอดพลังงานในระบบนิเวศ ซึ่ง ณรงค์ ณ เชียงใหม่ (2528) อธิบายว่า การหมุนเวียนของสารหรือแร่ธาตุอาหารในระบบนิเวศนั้น เป็นการถ่ายทอดสารในระหว่างระดับของอาหารหรือโซ่อาหารระหว่างสิ่งที่มีชีวิตกับสิ่งที่ไม่มีชีวิตโดยถ่ายทอดกันเป็นวัฏจักรหรือวงจร อัตราการถ่ายทอดสารหรือแร่ธาตุอาหารจากระดับหนึ่งไปอีกระดับหนึ่งจะขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือโครงสร้างของระบบนิเวศนั้น ๆ ซึ่งอาจแบ่งระดับของอาหารในระบบนิเวศออกเป็น 2 ระดับใหญ่ ๆ คือ ผู้ผลิตและผู้บริโภค ผู้ผลิต ได้แก่ พืชชนิดต่าง ๆ ที่สามารถสร้างอาหารเองได้จากอนินทรีย์สาร ผู้บริโภค ได้แก่ สิ่งที่มีชีวิตที่ไม่สามารถสร้างอาหารได้เองจากอนินทรีย์สาร มีอยู่ 4 ประเภท คือ สัตว์กินพืช สัตว์กินสัตว์ สัตว์กินทั้งพืชและสัตว์ และผู้ย่อยสลาย ในขณะที่การถ่ายทอดพลังงานในระบบนิเวศป่าไม้เป็นการถ่ายทอดพลังงานจากกลุ่มสิ่งที่มีชีวิตหนึ่งไปสู่อีกกลุ่มหนึ่งตามโซ่อาหาร โดยพลังงานส่วนหนึ่งจะสูญเสียไปในรูปของความร้อน ดังนั้น กระบวนการถ่ายทอดพลังงานจึงเป็นรูปแบบที่ไม่เป็นวงจร

องค์ประกอบของระบบนิเวศป่าไม้ทั้งในส่วนที่เป็นโครงสร้าง และส่วนที่เป็นบทบาท หรือกิจกรรม ก่อให้เกิดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณประโยชน์ต่อมวลชีวภาพและมวลมนุษย์ชาติอย่างอเนกอนันต์ โดยเฉพาะป่าไม้ในประเทศไทยซึ่งเป็นป่าเขตร้อนอันมีลักษณะที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยมวลชีวภาพทั้งในด้านความหลากหลายและปริมาณที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างมหาศาลซึ่งนอกจากประโยชน์ทางอ้อมที่สำคัญ ๆ เช่น การช่วยให้ฝนตกเพิ่มขึ้น การทำให้อากาศมีความชุ่มชื้นอย่างสม่ำเสมอ การบรรเทาความรุนแรงของลมพายุ การป้องกันการพังทลายของดิน การบรรเทาอุทกภัย การทำให้น้ำไหลอย่างสม่ำเสมอตลอดปี เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและ

เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์แล้ว ป่าไม้มักมีประโยชน์ทางตรงที่สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ โดยเฉพาะ มนุษย์นำมาใช้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการดำรงชีพในชีวิตประจำวันในรูปของอาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และปัจจัยเสริมต่าง ๆ ในรูปของไม้และของป่าต่าง ๆ (นิวัติ เรืองพานิช : 2533)

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกับสัตว์และพืชชนิดอื่น ๆ จึงมีสัญชาตญาณในการเสาะแสวงหา ปัจจัยพื้นฐานหรือปัจจัยสี่ที่จำเป็นจากธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการที่จะมีชีวิตรอดต่อไป อัน ได้แก่ อาหาร ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัยและเครื่องนุ่งห่ม และจากสัญชาตญาณดังกล่าวมนุษย์จึงได้ สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาจากการเรียนรู้ สังคม ถ่ายทอดและปรับเปลี่ยนความคิดและความรู้เกี่ยวกับ ธรรมชาติ และใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของ เช่น วิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจ และแบบแผนการใช้ทรัพยากร (ฉลาดชาย รมิตานนท์ : 2536) ซึ่งนอกจากจะสนองความต้องการที่จะต้องดำรงชีวิตอยู่ให้ได้แล้ว ยังใช้ในการสนองความ ต้องการทางด้านค่านิยม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ของสังคมอีกด้วย เราเรียกแบบแผนวิถี การดำรงชีวิตด้านเศรษฐกิจของมนุษย์ว่า การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจหรือโครงสร้างระบบ เศรษฐกิจ โดยสังคมจะดำเนินการจัดการเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในการสนองความ ต้องการของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ซึ่งแต่ละสังคมจะมีการจัดระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างกันไป การทำหน้าที่ของระบบเศรษฐกิจจะส่งผลกระทบไปถึงสมาชิกในสังคม กล่าวคือ สังคมใดมีการจัด การในเรื่องเศรษฐกิจดี มีอาหารและทรัพยากรต่าง ๆ มาก สมาชิกของสังคมนั้นจะแข็งแรงสมบูรณ์ ดี ในทางตรงข้ามหากสังคมใดบกพร่องในเรื่องเศรษฐกิจ บ่อยครั้งสมาชิกของสังคมอดอยาก ยากจน ขาดแคลนทรัพยากรต่าง ๆ สมาชิกของสังคมย่อมอ่อนแอและขาดความสุขจากพากันอพยพ โยกย้ายออกจากสังคมนั้นไปแสวงหาสังคมอื่นอยู่ก็ได้ หรือหากมีความบกพร่องในเรื่องการกระจาย ทรัพยากร คือปล่อยให้ทรัพยากรตกไปอยู่ในความครอบครองของคนส่วนน้อยเพียงหยิบมือเดียว ใน ขณะที่ประชากรส่วนใหญ่ต้องอดอยากยากไร้ ก็อาจนำไปสู่ความไม่พอใจ ความเกลียดชังระหว่าง คนจนกับคนร่ำรวย หรืออาจนำไปสู่การต่อสู้ระหว่างชนชั้นได้ (วิฑูรย์ จารัสพันธุ์ : 2533)

เศรษฐกิจ หมายถึง งานอันเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่าย จ่ายแจก และการบริโภคใช้ สอยสิ่งต่าง ๆ ของชุมชน (ราชบัณฑิตยสถาน : 2525) โดยทั่วไปถือว่าการผลิตเป็นหัวใจของ ความมั่งคั่งของระบบเศรษฐกิจ การผลิตจึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในการเปรียบเทียบประสิทธิภาพ ของเศรษฐกิจ ในแต่ละสังคมมักนิยมใช้มาตรฐานการครองชีพของสมาชิกในสังคมเป็นเครื่องชี้วัด มาตรฐานการครองชีพของสมาชิกในสังคมวัดได้ด้วยปริมาณสินค้าและบริการที่สมาชิกในสังคมแต่ละ คนได้รับสำหรับการบริโภค เศรษฐกิจของสังคมใดมีความสามารถในการผลิตสินค้าและบริการได้

มากจนแบ่งเฉลี่ยให้สมาชิกแต่ละคนมีสินค้าและบริการสำหรับการบริโภคมากก็เรียกได้ว่าสมาชิกของสังคมนั้นมีมาตรฐานการครองชีพสูง (วรากรณ์ สามโกเศศ : 2538)

แต่เดิมมาระบบเศรษฐกิจไทยมีโครงสร้างการผลิตที่เป็นเกษตรกรรมเป็นหลัก มาตรฐานการครองชีพต่ำ ในแต่ละชุมชนจะมีกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจหลากหลายอันมีผลทำให้ชุมชนเหล่านั้นดำรงอยู่ได้ จนภายหลังสนธิสัญญาเบาริ่ง (พ.ศ.2398) อิทธิพลของการค้าขายที่ประเทศไทยมีกับต่างชาติ มีผลทำให้โครงสร้างการผลิตเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยมี การผลิตหลากหลายภายในชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นการผลิตเฉพาะอย่าง แต่ยังคงเน้นเกษตรกรรมในลักษณะผลิตให้ได้ปริมาณมากขึ้นเพื่อการส่งออก จนกระทั่งปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้กำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศตามแนวความคิดทันสมัย (modernization) ที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นกระแสหลัก โดยหลักการที่ว่าพัฒนาให้มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมจะนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน เป้าหมายของการพัฒนา จึงคำนึงถึงความสำเร็จในด้านการเพิ่มพูนผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (ประสพ เรียงเงิน : 2538) ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ จากการพึ่งผลผลิตเกษตรกรรมมาเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นตัวนำเพื่อยกสถานะทางเศรษฐกิจของประเทศ ในขณะที่เกษตรกรรมค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไป กิจกรรมด้านพาณิชยกรรม การคมนาคมขนส่ง การก่อสร้าง การค้าขายกับต่างประเทศ การท่องเที่ยว การลงทุน ฯลฯ เข้ามามีบทบาทในโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศมากขึ้น (วันทนี ภูมิภักตราคม : 2535) คาดว่า ในปี พ.ศ.2538 นี้ประเทศไทยจะได้รับการปรับปรุงระดับฐานะจากประเทศยากจนเข้าสู่ระดับประเทศที่มีฐานะปานกลาง โดยการวัดระดับจากรายได้ประชาชาติต่อหัวของประเทศ ประมาณ 2,600-2,800 ดอลลาร์สหรัฐ ต่อปีต่อคน (ธนาคารกรุงเทพ จำกัด : 2537) ถึงแม้ว่าโดยภาพรวมแล้ว ประเทศไทยจะเปลี่ยนจากสังคมที่มีเกษตรกรรมเป็นพื้นฐานไปสู่สังคมที่ระบบเศรษฐกิจผูกติดอยู่กับการผลิตเชิงอุตสาหกรรมก็ตาม แต่ในชุมชนชนบทไทยก็ยังคงสภาพเป็นสังคมเกษตรกรรม เพราะวิถีชีวิตของประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนชนบทยังผูกพันเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม มีการทำนา ทำไร่ ทำสวน ทำประมง ทำของจากป่าหรือหาของป่า เลี้ยงสัตว์ มีความเป็นอยู่ ความเชื่อ ความรู้สึกนึกคิด ขนบธรรมเนียมประเพณี และการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร เพียงแต่เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจแบบทำเพื่อกินและใช้เอง หรือเพื่อยังชีพมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทำเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนหรือเพื่อการค้ามากขึ้น (ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง : 2529) อันเนื่องมาจากอิทธิพลของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำหรับชุมชนชนบทไทยในอนาคตจะวันออกเฉียงเหนือยังคงมีชุมชนที่มีกิจกรรมเชิง

เศรษฐกิจในลักษณะการเพาะปลูกเพื่อการยังชีพและเก็บหาอาหารธรรมชาติไปจนถึงการเพาะปลูกเพื่อการยังชีพและการเพาะปลูกเพื่อการค้า (ประเสริฐ วิทยารัฐ : 2535) โดยการเพาะปลูกส่วนใหญ่มุ่งผลิตพืชที่เป็นอาหารหลักคือข้าว ซึ่งถือว่าการมีข้าวบริโภคเป็นความมั่นคงอย่างยิ่งในครอบครัว การผลิตมีลักษณะครอบครัวเป็นผู้ประกอบการผลิต โดยพยายามใช้ปัจจัยอันจำกัดที่มีอยู่ภายในครอบครัว ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุนเพื่อให้ได้ผลผลิตทางการเกษตรออกมาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนให้เพียงพอก่อน ปัจจัยการผลิตที่เหลือจึงจะนำมาใช้ในการผลิตพืชเศรษฐกิจหรือพืชไร่เพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราสำหรับซื้อหาสิ่งอุปโภคบริโภคที่ยังขาดแคลน และไม่สามารถผลิตเองได้

นอกจากการดำรงชีพด้วยการเพาะปลูกหรือเกษตรกรรมเป็นหลักแล้ว ชุมชนชนบทยังมีกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งคือ การเก็บหาทรัพยากรธรรมชาติ จากป่าหรือแหล่งน้ำต่าง ๆ เนื่องจากชุมชนชนบทไทยตั้งแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบันล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติในเชิงพึ่งพิงธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตมาโดยตลอด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชนบทกับป่าไม้เป็นตัวอย่างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติที่เห็นได้ชัดเจน ทั้งในแง่ของความสัมพันธ์เชิงนามธรรมและความสัมพันธ์เชิงวัตถุ กล่าวคือ ในเชิงนามธรรม ชุมชนนัทรัพยากรจากป่าไม้มาใช้ในวิถีการดำรงชีวิตเพื่อตอบสนองความต้องการทางจิตวิทยา ได้แก่ ความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความเชื่อในเรื่องกฤตผีประจำต้นไม้ รุกขเทวดา เจ้าป่าเจ้าเขา และเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคม ส่วนในเชิงวัตถุ ป่าไม้เป็นแหล่งรวมความหลากหลายของมวลชีวภาพและพันธุกรรมจำนวนมากมาย อันเป็นแหล่งกำเนิดของปัจจัยสี่ที่ชุมชนนำมาใช้ในการดำรงชีวิต ได้แก่ การใช้พื้นที่ป่าไม้เป็นแหล่งหาอาหาร เช่น ใบไม้ ยอดไม้ ดอกไม้ รากไม้ หน่อไม้ ผลไม้ เห็ด ฯลฯ อาหารจากป่าไม้เหล่านี้เป็นแหล่งที่มาของวิตามินและเกลือแร่ รวมทั้งคาร์โบไฮเดรต ซึ่งมีความจำเป็นสำหรับการสร้างความเจริญเติบโตให้แก่สมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ในบริเวณป่าไม้ยังเป็นแหล่งอาหารจากพวกโปรตีนจากเนื้อสัตว์ป่า ปลาตามลำห้วยลำธาร ไช้หนกและไข่ของสัตว์เลื้อยคลานต่าง ๆ น้ำผึ้ง ไช้มัด ฯลฯ ความหลากหลายของอาหารจากป่าทำให้ชุมชนมีความผูกพันกับป่าไม้มาก โดยเฉพาะชาวชนบทที่อยู่ใกล้ ๆ บริเวณป่าไม้นั้นบริโภคอาหารที่ได้จากป่าไม้เป็นประจำทุกวัน จนอาจกล่าวได้ว่าป่าไม้เป็นซูเปอร์มาร์เก็ตของชาวชนบทที่อาศัยอยู่ใกล้ป่า การใช้พื้นที่ป่าไม้เป็นแหล่งเพาะปลูกพืชอาหารสำหรับครัวเรือนเพื่อใช้บริโภคประจำวัน เมื่อพืชที่ปลูกเหลือกินเหลือใช้ก็นำไปจำหน่าย การใช้พื้นที่ป่าไม้เป็นแหล่ง สำหรับหารายได้เลี้ยงชีพ ได้แก่ การเก็บหาของป่าบางชนิดออกมาขาย เช่น หน่อไม้ เห็ด ชัน น้ำมัน ยางไม้ หวาย มูลค้างคาว เป็นต้น การใช้พื้นที่ป่าไม้เป็นแหล่งสำหรับเลี้ยงสัตว์ ชุมชนบางแห่ง

ปล่อยสัตว์เลี้ยงให้หากินในป่าเป็นเวลานาน ๆ เมื่อถึงเวลาใช้งานจึงตามจับเอามาใช้แล้วก็ปล่อยเข้าป่าไปอีกเมื่อหมดฤดูทำงานแล้ว การใช้พื้นที่ป่าไม้เป็นแหล่งวัสดุก่อสร้าง ชุมชนชนบทส่วนใหญ่ได้วัตถุดิบสำหรับการก่อสร้างที่พักอาศัยจากป่า ซึ่งอาจจะเป็นที่พักชั่วคราวหรือที่พักถาวรก็ได้ เช่น ใช้ไม้มาทำเสา ใบไม้ทำหลังคา ไม้ไผ่ทำฝา พื้น เป็นต้น นอกจากการก่อสร้างที่พักอาศัยแล้วต้นไม้ในป่ายังใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องมือเกษตรกรรม เครื่องเรือนและภาชนะอื่น ๆ ได้ตามความจำเป็น รวมทั้งเป็นเชื้อเพลิงสำหรับครัวเรือนและโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ การใช้พื้นที่ป่าไม้เป็นแหล่งผลิตยารักษาโรค ซึ่งชุมชนชนบทในอดีตล้วนแล้วแต่ใช้สมุนไพรที่ได้จากป่าในการรักษาโรคมัยไข้เจ็บ แม้กระทั่งในปัจจุบันชุมชนชนบทก็ยังคงมีการใช้สมุนไพรจากป่าในการรักษาโรคหรือแม้แต่ทางการแพทย์แผนปัจจุบันก็ยอมรับสมุนไพรหลายชนิดจากป่ามาใช้ประโยชน์ในการบำบัดโรคมัยไข้เจ็บ ประมาณว่าร้อยละ 40 ของยารักษาโรคต่าง ๆ ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันได้มาจากตัวยาสสมุนไพรในป่าธรรมชาติ (วิสุทธิ ใบไม้ : 2532) เช่น รากระย่อมใช้ในการรักษาโรคความดันโลหิตสูง ผลมะเกลือใช้เป็นยาขับถ่ายพยาธิ (อานวย คอวนิช : 2528) นอกจากนี้ยังมีการนำความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ในการแปรรูปของป่าในระบบอุตสาหกรรมเพื่อใช้ประโยชน์ในรูปผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดภายนอก (ชลิต ชัยครษิต : 2535) เช่น เชลลูโลสจากเนื้อไม้สำหรับผลิตกระดาษ ไหมเทียม วัตถุระเบิด น้ำตาล แอลกอฮอล์ ยีสต์ ลิกนินสำหรับผลิตวานิลา น้ำหอม เครื่องสำอาง สารถนอมอาหาร ฝาดฟอกหนัง สี พลาสติก ยาอม ยาสีฟัน ฯลฯ ซึ่งวัสดุแปรรูปเหล่านี้ก็จะย้อนกลับมาจำหน่ายให้ชุมชนชนบทใช้ประโยชน์ จึงเห็นได้ว่าของป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ให้ประโยชน์ทางตรงแก่ชุมชนชนบท ในการนำมาใช้เป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการดำรงชีพในชีวิตประจำวันทั้งในด้านเกษตรกรรม การแพทย์ และอุตสาหกรรม ตั้งแต่เกิดจนตาย จากการศึกษาบทบาทของอาหารจากป่าต่อการพึ่งตนเองและภาวะโภชนาการของชาวชนบทในหมู่บ้านใกล้เคียง จังหวัดขอนแก่น จำนวน 8 หมู่บ้าน พบว่า ป่าเป็นแหล่งอาหารอันดับหนึ่งของชาวชนบท (เกียรติรัตน์ คุณารัตนพฤกษ์ : 2535) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาที่ป่าภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ พบว่า ราษฎรบ้านโหล่นพิ่งพิงป่าในการดำรงชีวิตประจำวันถึง ร้อยละ 91.3 ของจำนวนประชากรทั้งหมด (อุรวดี รุจิเกียรติกำจร : 2535)

ธรรมชาติของระบบนิเวศป่าไม้จะมีกลไกในการควบคุมตัวเอง (self regulating mechanism) ทำให้สามารถรักษาเสถียรภาพและดุลยภาพของระบบไว้ได้ ในอดีตการดำรงชีวิตของสังคมไทยเป็นไปอย่างเรียบง่ายภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ ประชากรมีจำนวนน้อย เทคโนโลยีในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอยู่ในขีดจำกัด ทรัพยากรป่าไม้มีจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับอัตราส่วนกับจำนวนประชากร และลักษณะการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้เป็นเพียงบริโภคและใช้สอยเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานเท่าที่จำเป็นของมนุษย์ในรูปของอาหาร เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกทำลายไปจึงมีปริมาณไม่มาก การเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงเกิดในลักษณะช้า ๆ ค่อยเป็นค่อยไป อยู่ในวิสัยที่ธรรมชาติจะปรับตัวเองให้อยู่ในดุลยภาพภายใต้กลไกควบคุมตัวเองตามธรรมชาติ (นิวติ เรื่องพานิช : 2533) แต่สถานการณ์ของทรัพยากรป่าไม้ในปัจจุบัน กลับปรากฏว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศลดลงอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว จากสถิติพื้นที่ป่าไม้ เมื่อปี พ.ศ.2519 พบว่า ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้จำนวน 124 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 38.67 ของพื้นที่ประเทศ และเมื่อปี พ.ศ.2536 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือ 83 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 26.02 ของพื้นที่ประเทศ (กรมป่าไม้ : 2537) อันมีสาเหตุมาจากนโยบายส่งเสริมการผลิตพืชเศรษฐกิจ การล้มละลายของระบบชนบท และการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร

นโยบายส่งเสริมการผลิตพืชเศรษฐกิจซึ่งเน้นการเพิ่มผลผลิตเพื่อการส่งออก เพื่อผลในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศ ส่งผลให้ประชากรของประเทศเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมหรือแบบแผนการดำรงชีวิตจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ หรือการผลิตในระดับพอกินพอใช้ มาสู่วิถีชีวิตในระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมที่ต่างคนต่างแข่งขัน แข่งแย่ง ทำให้เกิดการเร่งระดมทรัพยากรป่าไม้มาใช้ในอัตราที่สูงอย่างสิ้นเปลืองและไม่ประหยัดในลักษณะทำลายล้าง โดยเฉพาะความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อสนับสนุนระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมการเกษตร โดยการเพิ่มพื้นที่การผลิตแทนที่จะเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต ทำให้พื้นที่ป่าไม้ของประเทศซึ่งเป็นแหล่งผลิตของป่าถูกเปลี่ยนสภาพไปเป็นพื้นที่เกษตรกรรมเป็นจำนวนมาก

การล้มละลายของระบบชนบทมีสาเหตุอยู่หลายประการ เช่น ปัญหาที่เกิดจากระบบการผลิต แรงงาน ทุน ระบบตลาด เป็นต้น ระบบการผลิตของเกษตรกรไทยโดยส่วนใหญ่เป็นลักษณะของเกษตรน้ำฝน หรือเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ ซึ่งมีอัตราการเสี่ยงต่อความล้มเหลวสูง กล่าวคือ ปีใดที่ประสบภัยธรรมชาติจากภาวะฝนทิ้งช่วงหรือเกิดภาวะน้ำท่วม พืชผลการเกษตรเสียหาย เกษตรกรก็จะไม่มีผลผลิตเพื่อบริโภคและจำหน่าย เสียต้นทุน ค่าใช้จ่ายที่เกิดจากการใช้ปัจจัยการผลิตในการเกษตร อันได้แก่ ค่าจ้างเตรียมพื้นที่ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ฯลฯ

โดยเฉพาะเมื่อเกิดภัยธรรมชาติซ้ำซ้อนกันหลาย ๆ ปี เกษตรกรก็จะประสบภาวะยากจน ต้องกู้ยืมเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายในการบริโภคภายในครัวเรือน และเป็นทุนในการทำเกษตรในปัดต่อไป การกู้ยืมเงินเกษตรกรนิยมไปหาแหล่งกู้เงินเอกชน เช่น พ่อค้า หรือคนหัดในตลาดมากกว่าแหล่งกู้เงินที่ทางรัฐบาลจัดให้ เช่น สหกรณ์และธนาคารต่าง ๆ การใช้เงินกู้ยืมของเกษตรกร บางครั้งก็ไม่ถูกต้อง เช่น นำเงินกู้ยืมไปเล่นการพนัน ผลของการกู้ยืมเงินจากเอกชนทำให้เกษตรกรมีหนี้สินพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ จนต้องเสียที่ดินไร่นาให้แก่พ่อค้าไปจนที่สุด การใช้แรงงานเกษตรกรรมในชนบทไทยมักเป็นแรงงานในครัวเรือน แรงงานแลกเปลี่ยนมีน้อย เกษตรกรใช้แรงงานอย่างเต็มที่ประมาณ 100 วันต่อปีเท่านั้น แรงงานที่เหลือจะเข้าไปในกิจกรรมอย่างอื่น เช่น ทำญร่วงานประเพณีต่าง ๆ เล่นการพนัน เป็นต้น ตลาดเกษตรกรรมในชนบทไทยอยู่ในกำมือของพ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นผู้กำหนดราคาพืชผลทางการเกษตร เกษตรกรจึงไม่สามารถควบคุมตลาดเกษตรกรรมได้และเป็นผู้เสียเปรียบพ่อค้าคนกลางอยู่ตลอดเวลา อันเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรไทยส่วนใหญ่มีฐานะยากจนตลอดมา (ณรงค์ ศรีสวัสดิ์ : 2515)

การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรของประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็ว จากสถิติจำนวนประชากรไทย จะเห็นได้ว่า ในปี พ.ศ.2443 ประเทศไทยมีประชากรจำนวน 8.10 ล้านคน ต่อมาในปี พ.ศ.2505 ประชากรเพิ่มจำนวนเป็น 27.90 ล้านคน และในปี พ.ศ.2532 จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 55.54 ล้านคน (นิวัติ เรืองพานิช : 2533) ดังนั้นจึงมีการขยายตัวในการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการตั้งถิ่นฐานและเกษตรกรรม ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้เป็นพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำการเกษตร ประกอบกับระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ความต้องการของประชากรเริ่มเปลี่ยนจากความต้องการเพียงปัจจัยสี่ มาเป็นความต้องการที่มีไม่จำกัดจำนวนและไม่สิ้นสุด คือต้องการทั้งสินค้าจำเป็นและสินค้าฟุ่มเฟือย การใช้ประโยชน์จากป่าของประชากรเพื่อตอบสนองความต้องการใช้สอยจึงเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว และจากการที่ประชากรบริโภคหรือใช้ประโยชน์จากธรรมชาติมากเกินไปที่กลไกการควบคุมตัวเองตามธรรมชาติจะรองรับต่อไปได้นี้ ได้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้เป็นจำนวนมาก และส่งผลกระทบต่อตารางชีพของประชากรในชนบทซึ่งต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้เป็นหลักในการยังชีพ

จากสภาพการลดลงของพื้นที่ป่าไม้อย่างต่อเนื่อง แต่ความต้องการของประชากรของประเทศต้องการใช้ประโยชน์จากของป่ากลับเพิ่มมากขึ้นจนมีแนวโน้มว่าอาจจะมีการเก็บหาของป่าจากป่าไม้ที่เหลืออยู่จนเกินกำลังผลิตหรือมีการเก็บหาของป่าในลักษณะที่เป็นการทำลายพันธุ์กรรมจนของป่าไม่สามารถขยายพันธุ์ต่อไปได้อีก ในอดีตที่ผ่านมารัฐได้ใช้มาตรการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากร

ของป่าด้วยการปรับปรุงกฎหมายเพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายป่า แต่ก็ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะสามารถป้องกันและอนุรักษ์ทรัพยากรของป่าได้ตามวัตถุประสงค์ และโดยเหตุที่ของป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วสามารถเกิดขึ้นใหม่ หรือสร้างขึ้นใหม่ทดแทนได้เมื่อสภาพแวดล้อมเหมาะสม ดังนั้น การส่งเสริมการใช้ประโยชน์และการเก็บหาของป่าอย่างถูกวิธีและมีความเหมาะสมพอดี ตลอดจนการสนับสนุนให้มีการพัฒนาของป่าให้เพิ่มมากขึ้นทดแทนของป่าธรรมชาติ รวมทั้งการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ก็จะเป็นแนวทางหนึ่งที่จะส่งผลให้มีการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติให้คงความหลากหลายของมวลชีวภาพและพันธุกรรมไว้ เพื่อสนองตอบความต้องการใช้ประโยชน์ของชุมชนควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎร เช่น การเพิ่มรายได้แก่ชุมชน การพัฒนาภาวะโภชนาการ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนทั้งในเชิงเศรษฐกิจและเชิงอนุรักษ์ (วิทยุ จารัสพันธุ์ : 2535) แต่การที่จะดำเนินการตามโครงการส่งเสริมและพัฒนาของป่าดังกล่าวให้ได้ผล จำเป็นต้องมีการศึกษาถึงความสำคัญของของป่าที่มีต่อเศรษฐกิจครัวเรือนของชุมชนชนบทรวมทั้งปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในทุก ๆ ด้าน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาคุณค่าของป่า การใช้ประโยชน์ของป่าอย่างมีฉาวภาพ รวมทั้งการกำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากรของป่าได้อย่างเหมาะสม เป็นระบบและบังเกิดผลอย่างยั่งยืนต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 เพื่อประเมินมูลค่าเชิงเศรษฐกิจของของป่าในป่าสงวนแห่งชาติ ป่าดงมูล จังหวัดกาฬสินธุ์
- 1.2.2 เพื่อวิเคราะห์ระดับการพึ่งพิงของป่าของชุมชนบ้านหนองแขง
- 1.2.3 เพื่อศึกษาอิทธิพลของลักษณะ เศรษฐกิจครัวเรือนและความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อระดับการพึ่งพิงของป่าของชุมชนบ้านหนองแขง

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1.3.1 ทำให้ทราบถึง ชนิด ปริมาณและมูลค่าเชิงเศรษฐกิจของของป่าในป่าสงวนแห่งชาติ ป่าดงมูล จังหวัดกาฬสินธุ์
- 1.3.2 ทำให้ทราบถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับป่าไม้ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาการจัดการของป่าให้เป็นระบบอย่างมีฉาวภาพ
- 1.3.3 สามารถนำผลที่ได้รับจากการศึกษา ไปใช้ในการวางนโยบายและแผนการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ขององค์กรที่เกี่ยวข้องได้อย่างเหมาะสมต่อไป
- 1.3.4 เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยลักษณะเดียวกันต่อไป

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการนิศึกษาชุมชนบ้านหนองแขง ตำบลนาตาล อำเภอกำกันโท จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดงมูล จังหวัดกาฬสินธุ์ และเป็นหมู่บ้านที่มีระดับการพึ่งพิงป่าสูงในลักษณะของการเก็บหาของป่าจากป่าธรรมชาติใกล้หมู่บ้าน

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้นในการศึกษา

1.5.1 ผู้ตอบคำถามจากการสัมภาษณ์ สามารถจำเหตุการณ์ช่วงระยะเวลาตั้งแต่เดือน มกราคม 2538 ถึงเดือนธันวาคม 2538 และตอบคำถามตามความเป็นจริง ด้วยความสมัครใจ

1.5.2 ผู้ตอบคำถามจากการสัมภาษณ์ ต้องเป็นหัวหน้าครัวเรือน หรือตัวแทนของครัวเรือน ซึ่งสามารถให้ข้อมูลด้านต่าง ๆ ได้โดยละเอียด

1.6 นิยามศัพท์ในการศึกษา

1.6.1 ของป่า หมายถึง ผลผลิตจากป่าที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในป่า ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของแน่นอน ซึ่งความหมายของของป่าในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือ ไม้พื้น พืชผักป่า เห็ด ผลไม้ป่า สมุนไพร แมลงกินได้ และพืชหัถถกรรม

1.6.2 ระดับการพึ่งพิงของป่า หมายถึง มูลค่าเป็นจำนวนเงินที่คำนวณได้ในรูปของเงินสดจากปริมาณของป่าที่ครัวเรือนเก็บหาได้ทั้งหมด (ทั้งที่บริโภคภายในครัวเรือนและจำหน่าย) ในรอบปีที่ผ่านมา (มกราคม-ธันวาคม 2538)

1.6.3 ขนาดครัวเรือน หมายถึง จำนวนสมาชิกทั้งหมดที่พักอาศัยอยู่ในครัวเรือนในรอบปีที่ผ่านมา (มกราคม-ธันวาคม 2538)

1.6.4 จำนวนแรงงานเชิงเศรษฐกิจ หมายถึง จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ในวัยแรงงาน (อายุ 14-60 ปี) ที่พักอาศัยอยู่ในครัวเรือนในรอบปีที่ผ่านมา (มกราคม-ธันวาคม 2538)

1.6.5 อาชีพหลัก หมายถึง กิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้ครัวเรือนสูงสุด

1.6.6 รายได้ครัวเรือน หมายถึง ผลรวมของจำนวนเงินที่คำนวณได้ในรูปของเงินสดจากผลผลิตของกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจในรอบปีที่ผ่านมา (รวมผลผลิตทั้งที่จำหน่ายและบริโภคภายในครัวเรือน)

1.6.7 การถือครองที่ดิน หมายถึง ขนาดที่ดินที่ถือครองเพื่อทำกินและอยู่อาศัยของครัวเรือนโดยไม่คำนึงถึงการมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิครอบครองในที่ดินนั้น

1.6.8 ฐานะทางเศรษฐกิจ หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ของครัวเรือน โดยถือเอาการครอบครองทรัพย์สินที่มีค่าเป็นดัชนีสำหรับวัดฐานะทางเศรษฐกิจ ตามสมมติฐานที่ว่า ครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีจะสามารถเป็นเจ้าของทรัพย์สินที่มีค่าได้มาก

1.6.9 ระบบเศรษฐกิจของครัวเรือน หมายถึง รูปแบบของการดำเนินกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยถือเอาการจ้างแรงงานในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจ การใช้บริการจากสถาบันทางเศรษฐกิจแบบการค้า วัตถุประสงค์ในการใช้บริการดังกล่าวและการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรของครัวเรือนเป็นดัชนีในการชี้วัด ตามสมมติฐานที่ว่าครัวเรือนที่มีการจ้างแรงงานในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจ หรือมีการใช้บริการจากสถาบันทางเศรษฐกิจแบบการค้า จะมีระบบเศรษฐกิจของครัวเรือนเป็นแบบการค้าด้วย มิใช่แบบยังชีพอีกต่อไป

1.6.10 ระดับเทคโนโลยีในการผลิต หมายถึง ระดับเทคโนโลยีในการผลิตของครัวเรือน โดยถือเอาลักษณะหรือวิธีการผลิต จำนวน 8 รายการ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักรกล วิธีการที่ใช้ในการผลิต ฯลฯ เป็นดัชนีในการชี้วัด

1.6.11 ระดับเทคโนโลยีในการฟุ้งฟางของป่า หมายถึง ระดับเทคโนโลยีในการฟุ้งฟางของป่าของครัวเรือน โดยถือเอา เครื่องมือ อุปกรณ์ เครื่องจักรกล ที่ใช้ในการเก็บหาของป่า และลักษณะการใช้ประโยชน์ของป่าเป็นดัชนีในการชี้วัด

1.6.12 สถานภาพทางสังคม หมายถึง การเป็นผู้นำชุมชน กรรมการหรือตัวแทนของกลุ่มในชุมชนของสมาชิกในครัวเรือน

1.6.13 ความผูกพันทางสังคม หมายถึง ความผูกพันของครัวเรือนที่มีต่อชุมชน โดยถือเอาภูมิสำเนาเดิมของครัวเรือน ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานของครัวเรือนและจำนวนญาติในหมู่บ้านเป็นดัชนีในการชี้วัด

1.6.14 ความตระหนักต่อสถานการณ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง ความเข้าใจ หรือความสำนึกของหัวหน้าครัวเรือนที่มีต่อสถานการณ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ความตระหนักต่อความสำคัญ of ทรัพยากรป่าไม้ ความตระหนักต่อสถานการณ์ป่าไม้ในปัจจุบัน ความตระหนักต่อผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าไม้ แนวคิดในการดำเนินการแก้ไขปัญหและการอนุรักษ์หรือจิตสำนึกในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้